ISSN 2278-8808 SJIF 2013 = 4.194
An International Peer Reviewed & Referred
SCHOLARLY RESEARCH JOURNAL
FOR INTERDISCIPLINARY STUDIES

सर्व शिक्षा अभियानाच्या स्वरूपाचा अभ्यास

प्रा.डॉ.महेश प्रभा□रराव देशमु□
अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख,
स्वा.सावरकर महाविद्यालय,बीड

श्री. पवळ दत्तात्रय तुकाराम
संशोधक अर्थशास्त्र विभाग,
डॉ.बा.आ.म.वि.औरंगाबाद

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com 4.194, 2013 SJIF©
SRJIS 2014

प्रस्तावना:-

जगातील कोणत्याही देशाचा विकास हा तेथे उपलब्ध अस□ा-या नैर्स□□ साध-न संपत्तिवर अवलंबून असतो परंतु त्या पेक्षा ही महत्वाचे म्हणजे उपलब्ध साधन संपत्तीच्या पर्याप्त विनियोगावर अवलंबून असतो. पर्याप्त विनियोग आणि उचित वापर करण्याची क्षमता केवळ मानवी भांडवलावरच अवलंबून असते. कारण या मुळे व्यक्तीच्या कार्यक्षमतेत प्रत्यक्षपणे भर पडून उत्पादनातील वाढीस व पर्यायाने आर्थिक विकासाला मदत होते. ऐकेकाळी मसल पॉवरला महत्व होते. पुढं त्याची जागा मनी पॉवरनं घेतली.आज मात्र नॉलेज पॉवरला महत्व आलं. म्हणूनच असं म्हटलं जात की, २१ वे शतक हे ज्ञानाचं शतक आहे. थोडक्यात २१व्या शतकात विकासाचे संदर्भ बदलले असून आर्थिक विकास ,औद्योगिक विकास,सैन्य संपन्नता या ऐवजी मानव विकास निर्देशांक हा विकासाचा मापदंड ठरला आहे. हा मापदंड निश्चित करण्याचे काम शिक्षण करते.

भारताला स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर सरकारकडून जनतेच्या आपेक्षा खुप मोठया प्रमाणावर वाढल्या होत्या. या प्रत्यक्षात साकार करण्यासाठी शिक्षणाच्या माध्यमातून प्रयत्न सुरु झाले. यासाठी शिक्षण पध्दतीत अमुलाग्र बदल करण्यासाठी वेगवेगळया आयोगांची नियुक्ती केली. सन २००० मध्ये सेनेगल देशात झालेल्या सर्वासाठी शिक्षण (Education for All) या जागतीक परिषदेनंतर शिक्षणाच्या सार्वत्रिकिकरणाबाबत भारतावर जागतिक दबाव आला. त्यामुळे अटलबिहारी वाजपेयी यांच्या काळात निश्चित कालावधीसाठी २००१-०२ पासून सर्व शिक्षाअभियानची सुरुवात □ली. तसेच सन २००२ मध्ये ८६ वी घटना दुरुस्ती करुन कलम २१(अ) घटनेला जोडले व शिक्षणला मुलभुत अधिकाराचा दर्जा देण्यात आला.

उद्यिष्टये:-

१. सर्व शिक्षा अभियान ही संकल्पना स्पष्ट करणे .

२. सर्व शिक्षा अभियानाच्या उद्यिष्टांचा अभ्यास करणे.

३. अर्थसंकल्पात सर्व शिक्षा अभियानासाठी □लेल्या आर्थिक तरतुदीचा अभ्यास करणे.

४. सर्व शिक्षा अभियानामुळे निर्माण झालेल्या सुविधांचा अभ्यास करणे.

परि□ल्प-ाा :-

१. सर्व शिक्षा अभियानाच्या वित्तीय तरतुदीत सातत्याने वाढ करण्यात आली.

२. दर्जेदार व गु□वत्ता विकासासाठी भौतिक सुविधेत वाढ करण्यात आली.

संशोधन पध्दती:- प्रस्तुत संशोधन निबंधासाठी दुय्यम स्वरूपाच्या साधन सामग्रीचा वापर करण्यात आला आहे.संदर्भ ग्रंथ,सर्व शिक्षा अभियानातील विविध अहवाल यांचा वापर करण्यात आला आहे.

सर्व शिक्षा अभियान:- सर्व शि□ा अभियान या उपक्रमाची सुरुवात भारत सरकारने सन २००१- ०२ पासून □ली. या उपक्रमांतर्गत ६ते १४ वर्ष वयोगटातील सर्व मुलांना सक्तीचे ,मोफत व दर्जेदार शिक्षण देण्याची जबाबदारी शासनाची आहे. संस्कारक्षम वय असल्यामुळे हया उपक्रमाकडे एक महत्वकांक्षी उपक्रम म्हणून पाहीले जाते. सर्व शिक्षा अभियान म्हणजे प्राथमिक शिक्षणाच्या सार्वत्रि□□र□ाचा □ालबध्द कार्यक्रम,दर्जेदार प्राथमिक शिक्षणाच्या संपूर्ण देशभरातील मागणीस प्रतिसाद,प्राथमिक शिक्षणाव्दारे सामाजीक न्याय वृध्दिंगत करण्याची संधी, स्थानिक स्वराज्य संस्था, राज्य आणि केंद्र सरकार यांची भागिदारी असणारा उपक्रम होय.

सर्व शिक्षा अभियानाची उद्यिष्टये:-

१. सन २००३ पर्यंत सर्व मुला मुलींना शिक्षणाच्या प्रवाहात आणने.

२. सन २००७ पर्यंत सर्व मुला- मुलींचे पाच वर्षा पर्यंतचे प्राथमिक शिक्षण पूर्ण करणे.

३. सन २०१० पर्यंत सर्व मुला- मुलींचे आठ वर्षापर्यंतचे उच्च प्राथमि□ शि□□ पू□ □र□.

४. दर्जेदार , गुणवत्तापूर्ण व जीवनोपयोगी शिक्षणावर भर देणे.

५. □ळतीचे प्रमाण शुन्य टक्के पर्यत खाली आणने.

६. सन २०१० पर्यंत १००टक्के उपस्थितीचे उद्यिष्ट साध्य करणे.

७. सन २००७ पर्यंत प्राथमिक स्तरावरील व २०१० पर्यंत उच्च प्राथमिक स्तरावरील लिंगभेद दूर करणे.

वरील सर्व उद्घिष्टये साध्य करण्यासाठी शाळांना भौतिक सुविधा उपलब्ध करुन देणे, मोफत पाठयपुस्तक पूरवठा करणे, अपंग समावेशित शिक्षणाव्दारे आंतर्गत विविध उपक्रम घेणे, सेवांतर्गत शि□□ प्रशि□□,अप्रगत विद्यार्थ्यासाठी उपचारात्मक वर्ग,मोफत गणवेष इत्यादी विविध उपक्रमांच्या माध्यमातून प्रयत्न सुरु आहेत. दरवर्षी वार्षिक कार्ययोजना व अंदाज पत्रक (AWP&B) तयार करताना प्राधान्यक्रमानुसार स्थानिक पातळीवरील गरजांचा विचार केला जातो.

प्राथमिक शिक्षणाचे सार्वत्रिकिकरण करण्यासाठी सन २००१- ०२ पासून सर्वशिक्षा अभियान □ार्यक्रमाची अंमलबजावणी रण्यात आली. सर्व शिक्षा अभियांनांतर्गत शिक्षणाच्या विविध पैलुंना विकसित करण्याचा प्रयत्न करण्यात आला. यामध्ये शालेय आधारभूत संरचनेपासून ते शैक्षणिक गुणवत्ता सुधारण्यापर्यंत विविध उपक्रम राबविले जातात. या उपक्रमांना निधि उपलब्ध करुन देण्यासाठी केद्र सरकारने २००० - ०१ च्या अर्थसंकल्पापासुन आर्थिक तरतुद करण्यास सुरुवात केली.

□द्रीय अर्थ संकल्पातील सर्वशिक्षा अभियान योजनेसाठीची आर्थिक तरतुद पुढील तक्त्यात दर्शविली आहे.

तक्ता क्र.१

अ.□	वित्तीय वर्ष	२०००-०१	२००१-०२	२००२-०३	२००३-०४	२००४-०५	२००५-०६	२००६-०७	२००७-०८	२००८-०९	२००९-१०	२०१०-११	२०११-१२	२०१२-१३
१.	आर्थिक तरतुद (कोटी)	३००	५००	१५१२	१९५१	३१५०	७१५६	१००४१	१०६७१	१३१००	१३१००	१५०००	२१०० ०	२५५५५
२	तरतुदीतील वृध्दी	-	६६.६६	२०२.४०	२२.५०	४५.४४	१०३.८७	४०.३१	६.२७	२२.७६	०.००	१४.५०	४०.०	१७.८२

स्त्रोत - Indian Buduget २०००-२०१३.

तक्ता □. १ वरू-न असे दिसून येत की, प्राथमीक शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणाचे उद्दीष्टे साध्य करण्यासाठी सुरु केलेल्या सर्व शिक्षा अभियान उपक्रमासाठी प्रत्येक अर्थसंकल्पात भरीव वित्तीय तरतुद करण्यात आली. वित्तीय वर्ष २००९-१० वगळता सर्व अर्थसंकल्पात अर्थिक तरतुदीत वृध्दी झाल्याचे दिसून येते. स-न २००५-०६ मध्ये सर्वात जास्त आर्थिक तरतुदीतील वृध्दिदर दिसुन येतो.एकंदरीत या महत्त्वकांक्षी उपक्रमासाठी भारत सरकारने सातत्याने भरीव तरतुद केल्याचे दिसुन येते.

वर्ग खोल्यांचे सरासरी प्रमाण टक्केवारी मध्ये (व्यवस्थापन निहाय). तक्ता क्र.२

अ. क्र	वित्तीय वर्ष	शासकीय शाळा	खाजगी शाळा
१	२००३- ०४	३.१	७.४
२	२००४- ०५	३.१	७.१
३	२००५ -०६	३.४	७.३
४	२००६-०७	३.४	७.३
५	२००७ -०८	३.६	७.२
६	२००८ -०९	३.६	७.५

स्त्रोत - NEUPA REPORT-२००९ तक्ता क्र.२ मधील आकडेवारीवरुन असे दिसून येते की, सरासरी वर्ग खोल्यांचे प्रमाण शासकीय शाळेपेक्षा खाजगी व्यवस्थापनाच्या शाळेत अधिक दिसून येते, परंतु शासकीय व्यवस्थानाच्या शाळांमध्ये वर्ग खोल्यांच्या सरासरी वाढीचे प्रमाण अधिक दिसुन येते. सरासरी वर्ग खोल्यांचे प्रमाण शासकीय शाळेमध्ये सर्वात जास्त २००८-०९ मध्ये तर सर्वात कमी २००३-०४ मध्ये दिसुन येते.या वरून असे दिसुन येते की,सर्व शिक्षा अभियानामुळे वर्ग खोल्यांच्या प्रमाणात वाढ झाली.

पिण्याच्या पाण्याची उपलब्धता असणा-या शाळा तक्ता क्र.३

अ.क	वित्तीय वर्ष	शाळांचे प्रमाण
१.	२००३-०४	७७.८९
२.	२००४-०५	८०.६०
३.	२००५-०६	६३.०७
४.	२००६-०७	८४.८९
५.	२००७-०८	८६.७५
६.	२००८-०९	८७.७७

स्त्रोत - NEUPA REPORT-२००९

तक्ता क्र.३ मधील आकडेवारीवरुन असे दिसुन येते की, पाण्याची उपलब्धता असणा-या शाळांची संख्या स-न २००५-०६ मध्ये सर्वात कमी होती तर २००८-०९ मध्ये सर्वात जास्त होती. यावरुन असे दिसुन येते की,सर्व शिक्षा अभियान सुरु झाल्यापासून पिण्याच्या पाण्याची उपलब्धता आसणा-या शाळांचे प्रमाण वाढत आहे.

स्वच्छता ग्रह उपलब्ध असलेल्या शाळांची टक्केवारी तक्ता क्र.४

अ. क्र	वित्तीय वर्ष	एकत्रीत स्वच्छतागृह	मुलींचे स्वतंत्र स्वच्छतागृह
१.	२००३-०४	४१.८८	२८.२४
२.	२००४-०५	४६.८२	३२.७५
३.	२००५-०६	५२.३९	३७.४२
४.	२००६-०७	५८.१३	४२.५८
५.	२००७-०८	६२.६७	५०.५५
६.	२००८-०९	६६.८४	५३.६०

स्त्रोत - NEUPA REPORT-२००९

तक्ता क्र.४ मधील आ□डेवारीवरुन असे दिसून येते की,सर्वात कमी स्वच्छतागृह २००३-०४ मध्ये होते तर सर्वात जास्त स्वच्छतागृह २००८-०९ मध्ये असल्याचे दिसुन येते.थोडक्यात सर्व शिक्षा अभिया-न सूरु झाल्यापासून स्वच्छता गृह असणारी शाळांची टक्केवारी सातत्याने वाढत आहे. विशेष म्हणजे मुलींना स्वतंत्र स्वच्छतागृह नसल्यामुळे मुली शाळेत येत नाहीत. त्यामुळे त्याचे गळतीचे प्रमाण वाढत होते, ते कमी करण्यासाठी स्वतंत्र स्वच्छता गृह उपलब्ध □रु-न दे□ावर शासनाने भर दिल्याचे दिसून येते.

सारांश:-

सर्व शिक्षा अभियान सुरु झाल्यानंतर शिक्षण पध्दती मध्ये काही चांगले बदल घडून आले आहेत. दर्जेदार व गुणवत्तापूर्ण शिक्षणासाठी भौतिक सुविधांमध्ये मोठया प्रमाणावर वाढ झाली आहे.स्त्री शिक्षणाचे प्रमाण वाढवण्यासाठी वेगवेगळे उपाय करण्यात येत आहेत. गळतीचे प्रमाण रोखण्यासाठी मुलींचे स्वतंत्र स्वच्छतागृह , उसतोड स्थलांतर शिबीर ,मध्यान्ह भोजन योजना असे विविध उपक्रम राबविले जात आहेत. शाळाबाहय मुलींना शाळेच्या प्रवाहात आणण्यासाठी □स्तुरबा गांधी बालीका विद्यालय सुरु करण्यात आले आहेत. थोडक्यात गूणवत्तापूर्ण शि□□-सर्वासाठी शिक्षण यासाठी सर्वशिक्षा अभियान उपक्रमातून मोठया प्रमाणावर प्रयत्न करण्यात आले आहेत. परंतू या मध्ये अजूनही विद्यार्थ्याचे काही प्रश्न दुर्लक्षीत आहेत. सर्व प्रकारच्या गुलामगिरीतू-न मुक्त करते ते शिक्षण या अर्थाने शिक्षण प्रत्यक्ष जीवनात उतरेल तो भारतासाठी सुदिन असेल.

संदर्भ :-

विजय कविमंडन, विकासाचे अर्थशास्त्र आणि नियोजन, मंगेश प्रकाशन, नागपुर.

हिरा आहेर ,उदयोन्मुख भारतीय समाजातील शि□□ व शि□□, विद्या प्र□ाश-न ना□पुर, (१९८५).

Elementary Education in india : Progress towards UEE NEUPA २००९.

http://hi.wikipedia.org